

KAGYLÓBAN A TENGER

BESZÉLGETÉS A HETVENÉVES HERCEG JÁNOSSEL

Elbeszélésben, regényben, tanulmányban, de legjellemzőbb műfajában, az emlékező prózában is Németh László-i arányokban és hűséggel alkotott és alkot Herceg János immár ötödfél évtizede.

Az első világháború borzalmi kamaszként nyitották szemét az emberi szenvedésre, s számottevő novella- és riportkísérletek után *Hósi halottak, előre!* címen regényt kezd írni, benne nagy akarásait fogalmazgatva. És ha e regény megmaradt is csupán ígéretnek, megszületett a másik négy, az elbeszélés- és tanulmánykötetek sorozata, amelyek legtöbbször párosával érkeztek, jelezve az író sokirányú érdeklődését.

Allandó jelenléte azonban még inkább regisztrálható a tényirodalomban: napisajtóban megjelenő (és később esetleg egybegyűjtött) emlékezősekben, tárcaesszéikben, glosszáikban, vitacikkekben.

Herceg János vállalja a krónikás nem könnyű szerepét, művelődési életünk olyan személyiségeként, aki múlttól, jelenről és jövőről egyforma felelősséggel visel gondot.

Ahogy fiatal íróként az egymást követő irodalmi áramlatokban kereszte és találta meg a maga fogódzóit, s találkozott küzdelmeiben, két világháború viharaiban, Déryvel, Szentelekyvel és Illyéssel, akarata ma is új és új területekre lendíti. Szemhatára évtizedeket, -századokat fog be a vajdasági tájon; az időt omló és épülő falakban, kövülő és élő arcokban látja.

Írjon tanulmányt vagy riportot a szerb ifjúsági mozgalmakról, illetve a bezdáni hajógyárról, egy egész közösséget, az egész Vajdaságot jelenteni meg.

Legjobb kötetében, az *Embersorban*, szociográfiai irodalmunk izgalmas műveit olvashatjuk. A szerző a szépíró igényével készít riportokat régi és mai világról; néprajzkutatókat megszegyenítő érzéssel bírja szólásra alanyait. Sorai varázsát éppen e viszonyulása háttérében — népközlemben és -szeretetében — lelhetjük meg. Lázasan keresi a módját: hogyan gyarapíthatnák életüket új tartalmakkal hősei?

A két hosszabb és hat rövidebb riportban csodálatos módon fonódik össze irodalom, újságírás, folklór és történelem. Ahogy Sütő András úti tűnődései, az *Embersor* darabjai is szépirodalmi alkotások. Közülük lírai színeivel emelkedik ki a *Babapuszta, 1977* és a *Doroszló*.

Herceg János élő hősökkel népesíti hát be írásait, de nemcsak „megszóllaltatja őket” a riportter gesztusával, hanem ábrázolja is életüket. Érezzük: nincs is szándékában túl sokat kérdezni tőlük, sarokba szorítani őket. Hagyja szabadon lélegezni, mozogni, vitatkozni alanyait. Tisztelettel és megértéssel tekint hibáikra, kisebb-nagyobb csalásaikra is, felmosolyát alig vesszük észre.

A Híd-díj egy nagy ívű alkotói pálya új könyvét koszorúzza hát, melyben — mint kagylóban a tenger — az elbeszélések, regények és tanulmányok erényei is benne rejlenek.

Gratulálunk a magas elismeréshez, és köszöntjük az íróat közelgő hetvenedik születésnapja alkalmából!

Cs. M.: Az irodalomtörténet így szól indulásáról: „A húszas évek második felében jelentkezett Herceg János — a Bács megyei Naplóban lírai versekkel, a Szervezett Munkásban elbeszélésekkel és tárgyias, helyzetfeltáró, tényközlő riportokkal. 1929-ben IKSZ címen aktivista folyóiratot indított, írói munkásságának valódi kibontakozása azonban a harmincas évek elején kezdődött, s valójában csak a felszabadulás után mutatkozik meg sokoldalú érdeklődése és termékenysége. Szinte minden irodalmi

műfajjal kísérletezett, s fordítói tevékenysége is impozáns: Csuka Zoltán mellett a szerbhorvát próza jó néhány művét szövegezte meg magyar nyelven. (Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék, 1968.) Kérem, beszéljen ifjúkori irodalmi próbálkozásairól bővebben!

H. J.: Jobb szerettem volna, ha konkrét kérdést teszel fel, így kénytelen leszek elkalandozni az ifjúkor virányain, de majd igyekszem körében tartani magam, hogy ne legyek túlságosan bőbeszédű. Hát igen, itt, Szabadkán kértem bebocsátást az irodalomba. Haraszti Sándor volt a Bács megyei Napló irodalmi szerkesztője, az a Haraszti Sándor, aki innen börtönből ment át haza, Magyarországra, hogy újra bebörtönözzék, és akit aztán a háború után is leültettek egyszer vagy kétszer. Egy kicsit magatartást is tanultam tőle, úgyhogy amikor Pestre mentem a Szervezett Munkásnak cikket írni, hát az ő példáját követtem, és az ő szocialista hangnemet próbáltam átvenni. Pesti tartózkodásom második évében, be kell vallanom — megírtam már azóta —, megtámadtam a vajdasági irodalom akkori vezérét, Szenteleky Kornélt. Tizenkilenc éves voltam, ma már, azt hiszem, mindenki megbocsátja nekem azt az ifjonti hevületet, ahogyan nekirontottam a vajdasági irodalomnak és vicinálisnak, provinciálisnak írtam le a Híd című budapesti folyóiratban, amely a kisebbségi magyarságnak volt az orgánuma. Aztán hazajöttem és egy bocsánatkérő levélben novellát küldtem el Szenteleky Kornélnak, amelyet közölt. És utána a Kalangyának lettem állandó munkatársa egészen a megszűnéséig. Még valamit el kell árulnom: nagyon tiszteltem az újságírókat. Különbösen sem lehetett írást és újságírást abban az időben elválasztani, mert az újságírótól akkor még megkívták az írástudást és az átlagosnál nagyobb műveltséget. Szóval nagyon imponáltak nekem a Városi Kávéházban üldögélő, pipázó kollégák. En is mindenáron újságíró szerettem volna lenni, ami azonban csak huszonnégy éves koromban sikerült. Akkor már öreg újságírók voltak: Majtényi Mihály, Szegedi Emil, Lévy Andre és a többiek. És miután újságíró lettem, azt hiszem, nem véletlenül, végig egész pályámon ez az újságíró permanencia tartott fogva. En ma is újságírónak vallom magam, nem is lehetnék más itt, a jugoszláviai magyar irodalomban, amelynek az akusztikája jóval kisebb más irodalmakénál. Nekünk itt mindig a valóságon kell tartanunk a szemüket, és arról is beszélni, ami mondjuk nem kimondottan irodalom és nem a vájt fülűeknek szól. Tehát a fiatalságom így telt el, így lettem öreg ember, és még egyszer mondom: újságírónak érzem és vallom magam.

Cs. M.: A század néves magyar folyóirata, a Nyugat, oldalain gyakran szentelt teret a jugoszláviai magyar irodalom eseményeinek. (Weöres Sándor, Illyés Gyula, Tóth Árpád, Nagy Lajos, Kosztolányi Dezső és mások méltatják Fekete Lajos, Csuka Zoltán, György Mátyás, Radó Imre, Milkó Izidor, Szenteleky Kornél munkásságát.) Am az általam összeszámolt mintegy száz korabeli vajdasági író közül mindössze húszan publikáltak a folyóiratban, általában egy-két, esetleg négy-öt alkalommal. A vajdasági írók elvitathatatlan érdemeiket szerzték mégis a Nyugat hasábjain. Elsősorban nekik köszönhetők a fejlesztésében (lényegében kialakításában is) eredményeket érthettek el. A jugoszláv népek irodalmát bemutató, illetve a kölcsönös irodalmi és egyéb műveltségi hatásokat feldolgozó tanulmányok előkészítői annak a nagyarányú összehasonlító irodalmi tevékenységnek, amelyet éppen napjainkban láthatunk kilombosodni. Herceg János, az akkor még fiatal jugoszláviai magyar író 1938-ban Vuk Karadžićról értekez a Nyugatban, utána pedig az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillagban (a Nyugat utódjában) Ady költészetének visszhangját mérte fel a délszláv irodalmakban. A Nyugattal kapcsolatos emlékeiről kérdezem hát és arról a hídépítő munkáról, amelyet azóta is végez.

H. J.: Hogy a Nyugat valamilyen nagy figyelmet szentelt volna a jugoszláviai magyar irodalomnak, azt sajnos nem merném állítani. Jugoszláviai magyar íróknak nagyon ritkán jelent meg írása a Nyugat hasábjain. Az én szerepem a Nyugatnál ugyancsak elenyésző, mindössze két vagy három írásom jelent meg benne. Inkább a Válasz vonzásába kerültem, a népi

írók folyóiratába írtam volna szívesen. Mindössze egy novellám jelent meg ott is. Szóval jugoszláviai magyar írónak lenni a régi időben nem volt könnyűnek mondható, mert nem tartoztunk sem ide, sem oda. A jugoszláv szellemi élet részéről vajmi kevés érdeklődés mutatkozott irántunk, és mint Gál László egyik, Schöpflin Aladárhoz írt levelében elpanaszolta, Magyarországról sem nagyon. En aztán Budapestre kerültem, ott éltam néhány évig újra diákkorom után. Egy könyvkiadó vállalatnak, a Danténak voltam a lektora. Ott jelent meg egy regényem, hozzáteszem mindjárt: rossz regényem. Fiatalkori első regényem volt, de megjelent. En voltam az első jugoszláviai magyar író — nem dicsekvésből, inkább panaszként mondom —, akinek regénye jelent meg Budapesten. Hídépítés? Ez a hídépítés is egyoldalú volt. Mi írtunk a jugoszláv írókról, Karadžićtól kezdve Andrićon, Veljko Petrovićon át a legújabbakig, a régi Jugoszláviában azonban nem törődtek velünk, s nem írtak rólunk. Nem tudok esetet, hogy jugoszláviai magyar írónak belgrádi vagy zágrábi folyóiratban vagy akár a Letopisban a háború előtt megjelent volna írása. Szóval a különbség a hídépítés tekintetében régen és most összehasonlíthatatlan. Hídépítésről ma lehet beszélni, a háború utáni években, a háború előtt nagyon elszigetelt jelenség volt és egyoldalú szerelem.

Cs. M.: 1933-ban megjelent, *Viharban* című elbeszéléskötetének előszavában írta Herceg Jánosról Szenteleky Kornél: „Nehéz eldönteni, hogy ebben a fiatal, ígéretes íróban több-e az erő, mint a poézis, lényegesebb-e kinyilatkoztatni valója, mint elbeszélő kedve. Megkapó álomképei, a valóság nyers, kegyetlen színeivel felépített szimbólumai mögött az élet törvényei és eltiport igazságai ágaskodnak iromba, olykor borzalmas formában...” Később gyakran szerepel a Szenteleky szerkesztette *Kalangyában*, még később pedig ő írta meg a korán elhunyt irodalmi vezérről a mindmáig egyik legjobb tanulmányt...

H. J.: Szenteleky Zomborhoz közel lakott, Szivácon volt községi orvos. Szabadkóműves volt, hetente egyszer bejött Zomborba, a szabadkóműves páholyba. Zomborban találkoztam hát vele, és miután, mondom, közel lakott Zomborhoz, kiutazgattam hozzá. Számomra elérhetetlen magasság volt az övé. Ő viszont engem a fiatalságomért irigyelt. Szegény, beteg volt, halálraítélt már. Magas lázzal hagyta abba a munkát délutánonként, és lázmérővel a szájában beszélgetett velem és biztatott és bátorított, ő, a halálba induló, engem, aki előtt az élet állt, ahogy mondani szokás. Nagyon szerettem, és azt hiszem, ő is szeretett engem. Tanítványa voltam, barátjának fogadtam. Halála után igyekeztem, amennyire tőlem tellett, emléket olyképpen ápolni, hogy kiadattam írásait hat önálló kötetben. Írtam róla, ahol csak lehetett, és írok róla ma is. Nemcsak azért, mert mesterem és barátom volt, hanem azért is, mert igazi vezér volt és elindítója annak a kis szellemi mozgalomnak, amely mára kilombosodott, komoly tényező lett nemcsak Jugoszláviában, hanem az egyetemes magyar irodalomban is külön szint, Illyés szavával élve: külön sípot jelent. Tehát barátságom és tiszteletem Szenteleky Kornél iránt fiatalságomhoz tartozott, s mert a fiatalságomhoz tartozott, a megszépítő messzeségben egyre szebb lesz.

Cs. M.: *Változó világban* című szociográfikus krónikáját 1951-ben írta, melyet kritikánk a hazai szociográfiai irodalom jelentős alkotásának minősített. (Lásd: Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975. 188.) Új, Híd-díjas könyvének darabjai szintén szociográfikus riportok. Milyennek látja hát nálunk az irodalmi szociográfia helyzetét?

H. J.: Nem mondhatnák, nem dicsekedhetnek vele, hogy kitörő örömmel fogadták 1951-ben a könyvemét. Sajnos nem. Akkor már feljötték az „áprilisi fiatalok” Szabó Györggyel az élükön, s ők már szabadabb szellemen szólaltak meg, míg én egy kicsit talán még mindig a szocialista realizmus jegyében közelítettem a témához, az állami birtok munkásainak életéről szólva. En még csak lelkesedni tudtam azért a viláért, amely — miután akkor még pontrendszer volt — dupla pontot, nem tudom, mennyi kenyérjegyet adott az akkori béreseknek és cselédeknek, akikből egyszerre agrármunkások, illetve megbecsült dolgozók lettek. En ezért lelkesedni tudtam, amit a mai középnemzedék nem a legnagyobb

helyesléssel fogadott. A fiatal Bori egy kicsit csóválta a fejét; sok volt neki a jelkesedésből. Azt hiszem, igaza volt. Hogy a szociográfiai irodalom mit jelent? Nálunk különösen sokat. Többet jelent, mint Magyarországon, ahol ez a műfaj egész Kelet-Európában leginkább kifejlődött. Nálunk azért is többet, mert kétszeres figyelemmel kell fordulnunk a megtartó erő, a magyar falu és a magyar nép felé, amely óriási változáson ment át erkölcsi, anyagi, szellemi tekintetben egyaránt. Most aztán beszélhetünk arról, hogy mi lesz vele a továbbiakban, hogy hova fejlődik majd. Tudjuk, hogy a magyar iskolák szórványhelyeken egymás után zárják be kapuikat. Nem azért, mert nem szívesen látják a magyar iskolákat. Apatinban van egy osztály, első osztály öt gyermekkel, de fenn tartják. Tehát a hatóság támogatja az iskolákat, akkor is, ha öt diákja van, megfizeti a tanítókat. A rosszabb, az elszomorító az a tény, hogy a magyar szülők, különféle megfontolásokból, nem íratják be magyar iskolába a gyerekeiket. Elsősorban azért, mert érvényesülésükre vannak te kintettel. Ha szerbhorvát iskolába jár, jobban megtanulja a nyelvet, köny nyebben tanul majd tovább a középiskolában, az egyetemen. Ez ellen védekezni nem lehet, nem szabad, ezt hagyni kell. Hogy az idő mivé formálja majd, ki tudja. Mindenesetre ez is a szociográfia témakörébe tartozik, mert együtt jár a társadalmi felemelkedéssel. Azt hiszem, ez is indokolttá teszi, hogy továbbra is minél nagyobb figyelemmel forduljunk a falu és a nép felé.

Cs. M.: *Irodalmunk helyzetképe (Hazulról. Forum, Újvidék, 1965)* című írásának gondolatát idézem: „Olyan korban élünk, s a vajdasági magyar irodalom még olyan helyzetben is, amelyben a kritika előtte jár a művészetnek, amikor az igényt kívülről állítják az író elé, s az ő dolga aztán, hogyan tud annak megfelelni. — Van azonban egy másfajta igény is: a közönségé. Csak hogy az író mindenkor újat és eredetit akart adni, s valljuk be, egy kicsit mindig lenézte a közönséget. De a kritika vagy a közönség kegyeit keresni elkerülhetetlenül együtt jár a lemondással saját igényünkről, holott talán mégiscsak az lenne a legfontosabb.” E sorokat másfél évtizede vetette papírra. Veszítettek-e érvényükből?

H. J.: Persze, nemcsak irodalmi kritikáról volt itt szó tízezerévtized év előtt. Mások is beleszóltak az író dolgába, megbírálták és megdorgálták, kijelölték az útját, közvetve vagy közvetlenül állandó hatást gyakoroltak rá. S e hatás alól főként mi, idősebbek vontuk ki nehezen magunkat. A fiatalok bátrabban, kötetlenebbül rázták le magukról az iránymutató gyámkodást. Hogy az irodalomkritika is őket részesítette nagyobb figyelemben, talán ezzel is magyarázható. Ugyanez történt az irodalomkritikával is egyébként. Szegény B. Szabó két kötetén mérhető le a hatalmas változás és az a drámai fordulat, ahogy Saulusból Paulus lett.

Cs. M.: Az *Emborsor* riportjait olvasva figyelhetjük meg: az író mintha olykor-olykor lelkiismeret-furdalást érezne riportalanyai lelkét felbolygató, kényes kérdései miatt. E rezignáltsága és tapintata Németh Istvánéval rokon. Az írói etika egy kérdéséről kérem a véleményét: a riportalanyokkal való bánásról, kérdésük „erkölcsi dilemmáiról.”

H. J.: Ez a tapintat kötelező. Elmegyek valakihez, leültem az asztalához, megvendégek, persze hogy nem írhatok nyíltan rosszat róla, még akkor sem, ha nem a legszimpatikusabb ember, akkor sem, ha nyílt titok a faluban, hogy egykori szolgaleány, három maximumot művel és dús-gazdag ember. Kulákmagatartással tagadja meg a múltját. Arról, hogy egykor szolgaleány volt, nem szívesen beszél. Ilyenekkel az embernek mégiscsak éreztetnie kell, hogy kivel van dolga, de úgy, hogy ne sértődjék meg az illető. Hát ez az a tapintat, amelyet nem lehet kikerülni. De ha elhallgatnánk egyes ember iránti antipátiánkat, akkor megint csak meg-hamisítanánk a tényeket. Innen tehát a tapintat.

Cs. M.: S végezetül további irodalmi terveiről kérdezem.

H. J.: Szeretnék még írni, nem mondtam még el mindent. Tudom, hogy az utolsó lépcsőfokokat járom. Szeretném még kiírni magamból, amit a sors rám bízott.